

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Венета Дойчева Иванова,

НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, научно направление Театрално и филмово изкуство, 8.4,
научна специалност Театрознание и театрално изкуство

За придобиване на образователна и научна степен „доктор“ по професионално направление Театрално и филмово изкуство, 8.4 с кандидат **Явор Гърдев Стефанов.**

Тема на дисертационния труд: **„Власт, суверенитет и режисура. Опити върху перформативната сила, интерпретативната свобода и творческата автономия“**

Научен ръководител проф. д-р Христо Годоров

Дисертацията е рядък пример за изследване на проблем от полето на театъра, към който се пристъпва с инструментариума на други хуманитарни науки (философия, социология, политическа история, юриспруденция). Авторът задава хоризонти за мислене, приложими към театъра и по-конкретно към режисурата, които макар и да са коментирани в различни специализирани рефлексии, намират тук своето уникално измерение. Както той неколккратно отбелязва режисурата като професионална дейност и отделна професия е късно обособен феномен във вековната история на европейското театрално изкуство. Но макар и сравнително млада, в модерните и съвременни времена режисурата е абсолютен фундамент в театралните практики. В най-съвременен план точно тя е елементът от театралния процес, който се съизмерва с авторитета на драмата (текста) като носител на смисъл и идеология в представлението и успява да вземе преднина в авторството чрез активиране на многообразие в интерпретативните потенциали на драматическата тъкан. Консенсус в мисленето за режисурата като фактор на обновлението в театъра съществува. Съществуват и нови посоки в практиките, резултатите и полетата на комуникация, обвързани с режисурата, които се разгръщат както в хода на театралния процес (създаването на представлението), така и в хода на рецепцията (участието на публиката). Тези едро щрихирани и добре известни факти около феномена „режисура“ и агента „режисьор“ са принципната база, от която тръгва Я. Гърдев. Научната значимост на дисертацията е в осмислянето на режисурата и режисьора в перспективата на една основна функция на професията – властта, която се реализира чрез доминацията на тази фигура в съвременния театър. Всички в театъра знаят и познават това и както точно коментира авторът признаването, приемането и подчиняването на ресурса на власт, с която разполага режисурата е една от най-

динамичните съставки в конфигурациите на взаимоотношения. Дисертацията предлага поглед към тази връзка (режисура – театрален процес) през инструментите на философията.

Авторът прецизно определя своите задачи и цели в научен план. Като предмет на изследването е посочено: властовите взаимоотношения, в които функционира режисьорът в модерния, постмодерния и съвременния театър. Макар, авторът да е активен режисьор, той изключва персоналния се опит от полето на изследване, за да остане максимално обективно до своя научен интерес и да проучи състоянието на проблема през възможностите на академичните натрупвания. Гърдев многократно уговаря целите си, като подчертава, че не цели да предложи изчерпваща теория за връзката власт-режисура-театър, но практически успява до голяма степен да се самопровергае. Дисертацията постига широка теоретична рамка спрямо своя предмет и в резултат построява внушителна, многослойна и прецизна панорама на възможността да бъде мислена властта през активността на режисурата в театъра.

Структурата на дисертацията реализира и потвърждава високия изследователски капацитет на автора в проучването. Двете съставни понятия, с които той работи са подложени на ревизия. В тези страници изпъква чувствителността на Гърдев към избистряне на нюансите в понятията така, че те да изказват в максимална степен точното съдържание на явлението. Последователно през нивата на лингвистичния анализ и семантичната аура той въвежда „перформация“ като работен термин „най-адекватен за изразяване на широкообхватната англоезична философска категория performance“ (стр. 20 от дисертацията) и обосновава нуждата от това като подчертава недостигът на смисъл, който се съдържа в приетите в българския език употреби на пърформанс, имащи отношение към конкретен художествен жанр. В продължение на тази линия на ревизия, която изтъква недостига в наименованията спрямо референциите, са обсъдени и термините „изпълнителски изкуства“ и „сценични изкуства“. И в двата случая са подчертани излизащите на преден план пластове на значения, които подчертават аспект на подчиненост чрез изпълнението/изпълването на външна идея/форма („изпълнителски изкуства“) и очевидно частичното посочване на идеите за театралност чрез традиционното място - сцената („сценични изкуства“). Предимно през философска рефлексия са представени базисни идеи за властта и за перформативните изкуства, като различните позиции са коментирани с прецизиране и актуализиране, съобразно авторските критически разбирания. В полето на компетентността, информираността и самостоятелното четене на научната литература, дисертацията е не просто богата и

убедителна, а е представителна за систематичния критицизъм, присъщ на автора. От особено значение е интердисциплинарният подход, който той следва, като си служи с увереност и лекота с теоретични концепции от полето първо на философията, но и на социалните науки, театрознанието, лингвистиката, културната и политическата история, антропологията, юриспруденцията. Резултатът от тази изследователска нагласа е един академичен труд, който се разполага както в полето на театралната рефлексия, така и на философското познание. Внушителната библиографска база, която Гърдев добре познава е не само съотнесима към изследователската задача, но е приложена с авторско проникновение, тъй като дисертацията извлича есенцията от теоретични модели, създадени в различни научни полета и открива измеренията на същностното им отношение към полетата на властта и на режисурата. В този път авторът следва не тотална хронологическа последователност, а съзнателно избира да плете мрежи на докосвания, което на свой ред довежда изложението до точки на изненада. Това е и по същество изследователският модел, заявен и следван систематично и прецизно. С цел осигуряване на стабилност в погледа и преодоляване на риска от случайност в срещите на смислово ниво, той избира „да изгражда временно укрепени точки на баланс“ и така „събирам използваемите части от методологическия инструментариум на различни, взаимно допълващи се, взаимно коригиращи се, но и в много аспекти взаимно отричащи се мисловни парадигми. Нещо повече, от вътрешните методологически конфликти в самите тези парадигми, както и от острите обрати в собствените им рамки, се опитвам да синтезирам приложим към темата обяснителен ресурс“ (стр.13 от дисертацията). Трябва да се отбележи, че този подход е успешен и убедителен. Благодарение на това отношението власт-режисура се оказва осмислено от множество позиции, за да се построи крайното постигнато наблюдение.

Авторът подчертава и собствената си положеност в отношението власт-режисура и извлечените опитности, но не личните емпирични факти са предмет на проучване и не емпириката на разнообразието в исторически или в национално-културен план. Изложението потвърждава, че като фон стои детайлно познаване както на произхода и динамиката на режисурата, така и на естетиките, методологиите и личните почерци на значимите фигури в световен план. Всъщност Гърдев изтръгва сърцевината на този исторически опит за да уедри типологията на властовото начало, като маршалски жезъл, който всеки режисьор носи със себе си.

Оказва се, че както изкуството на театъра е безкрайно, така и властта не е едно единствено нещо. Режисурата може да разпростре властовите си претенции към

различни сегменти от театралната реалност. Гърдев откроява, че наблюденията му ще се ограничат до измеренията власт-режисура-актьор. Този фокус е обоснован с факта, че фигурата на актьора в театралния феномен е абсолютен. Актьорът е уникалният „инструмент“, чрез който режисьорът заявява себе си и тъй като тук се случва отношение между живи, реални, самостоятелни, свободни и творещи субекти реализацията на властта е операция с особена природа и сложност. Режисьор-актьор (най-често – актьори) е социална връзка, която се реализира в конкретен контекст (по-точно различни контекстуални хоризонти). Това е причината Гърдев да проучи концепции за властта от перспективата и с подходите на социологията, политологията и социалната психология. В тази част дисертацията балансира между аналитично, критично и синтетично навлизане в проблематиката на разбирането за власт, авторитет и легитимност. Отсяването на приложимите към театралното поле категории за власт (Вебер, Гузман, Парсънс) дава основание да определи типологията на режисьора като „харизматичния, традиционния и законово-рационалния тип на Вебер, също така и (...) съдържателно-рационалния тип на Гузман“ (стр.52 от дисертацията). Режисьорът е дефиниран като изключително комплексна фигура, която прескача от роля в роля, както и пребивава в летливи прояви на легитимност. Част от спецификата на професията е в перманентното предоговаряне, постигане и промяна на тези негови „хистрионични“ лица според непредвидимите нужди на процеса и комуникацията. Вариациите на власт са обходени с много детайлно натрупване на разнообразни определения, почерпани от философски, политологични, комуникационни рамки. В полето на театъра тези разнообразни властови позиции и тактики са определени по линиите на: творческото взаимодействие и на трите лица на властта, благодарение на които може да се вземат или не решения, или да се приложи манипулативност, която ще гарантира определено мислене. В този пункт авторът проникновено откроява, че идеологическата манипулативност е изискуема за режисьора, който трябва да изобрети властови тактики, с които да спечели готовността на актьора да изрази, преживее и докаже художествената валидност на идеологическата истина на своя персонаж.

Още едно възможно измерение на употребата на властта от режисьора е заимствано от Фуко и то ориентира към микрофизиката на властта и в този случай режисьорът е задвижващата сила на взаимодействията между хората като реализира власт в капилярно приложение.

Всъщност единствен инструмент, с който работи режисьорът е езикът. Той комуникира и твори през персоналното си умение да употребява езикови тактики и поради тази

базисна причина, езикът е осмислен в отношението му към проблемите на властта. Второто задължително условие е персоналното непосредствено присъствие в процеса на изработване на театралното представление.

Една работна хипотеза се поставя още в началото на изложението и се уплътнява като извод в хода на дисертацията. Това е аналогията с фигурата на суверена, исторически реализирана в монархическия институт и осмислена като продуктивна нагласа спрямо високата степен на доминация, независимост и контрол, упражнявани от режисьора. В тези размисления са много продуктивни своеобразните паралели с изработването на мисловни конструкции, които да изразят максимално плътно феномени на абсолютната власт в социална среда. Историческите примери, с които авторът работи свързват реализацията на такава власт с изобретяването на понятието за „фиктивно лице“ (*persona ficta*) в полето на юриспруденцията. От тези аналогии към статута на режисьора и отношенията му с актьорите/трупата са открити склонността на властта да ерозира, а също и характера на „двойствен суверенитет“ (индивидуално независим и социално втъкан; уникален и един от всички, но притежаващ власт над тях). Особено интересни са изводите, че статутът на режисьора по отношение на властта като суверенитет е динамичен и промяната на съдържанието повтаря движението на статута на суверена в политическата история (от централизация и консолидиране към разпръскване и разпределяне на суверенитет). В този пункт се докосва и специфичният проблем за митологизацията на фигурата на режисьора и ресурсите на властова мощ, които тя дава, както и мащабът на подривност, който всеки от членовете на трупата би могъл да упражни в оспорване на мандатността, авторитета, експертността. Специфично режисьорската суверенност е посочена и като обвързана с неотчуждимостта от личността и физическото тяло на фигурата на режисьора. Продължаването на тази тематична линия довежда изследването до размисъл върху индивидуалния суверенитет на участниците в театралния акт. Това е чувствителна точка, която според автора изисква убедително договаряне в рамките на отношението режисьор-актьори, тъй като ненакърнимостта на личното пространство, тяло и допустимост на интервенция в границите на театралния акт се случват върху физическото тяло на актьора, който понася това бидейки персонаж, с когото се случва физическото накърняване. Очевидно, че двойствеността на подобно битие предполага оригиналност всеки път, когато режисьорът упражнява някое от лицата на своята власт. В тези страници авторът не докосва проблематиката на различните театрални естетики и теоретични платформи, но индиректно ориентира към факта, че те съдържат в себе си и позиции към този въпрос.

Впрочем това е една интересна линия за разширяване и продължаване на изследването – проучване на измеренията на властовото начало в типологията на театралните системи и режисьорски манифести като естетически платформи.

Оригинални наблюдения са изказани и в отчитането на самопривилегироване на режисьора. Оказва се, че определени практики и културни политики могат институционално да регламентират този тип власт (примерите със структурите на Национален/Регионален драматичен център във Франция, начело на които застават изявени режисьорски фигури). В тези случаи институционалното и експертното овластяване биват кодифицирани, но в полето на една социално предписана лична свобода на суверенното начало.

Точката на осмисляне на суверенитета като фигура на власт и съотнасянията с режисурата довеждат изследователя до оригинално наблюдения, свързано с исторически първата личност, приета в историята на театъра като професионален режисьор – херцога на Сакс-Майнинген Георг II: „Георг II чрез идеята си за културен деспотизъм, породена от доброволното му мандатно обезсилване в полето на политическата власт, открива път за множество режисьори, които тръгват по пътя на централизираната йерархична естетическа власт и тоталния контрол върху представленията си. Благодарение на примера на херцога на Сакс-Майнинген режисьорът тръгва по пътя на театралния суверен и демиург.“ (стр. 162 от дисертацията) Още едно много продуктивно ядро от изследването дава на наблюденията на Гърдев богат заряд. Това е обвързването на проблематиката за властта с перформативния обрат и теориите за езика, четенето и интерпретацията, също и с „метафизиката на присъствието“

Изследването завършва с открояване на три типа отложена режисьорска власт (присъствие), които са описани като темпорално, седиментно и привидно. В тези конфигурации се откроява констатацията за упражняване на власт без участие в акта на реализация на театралното събитие, в което волята за правене на режисьора е отпечатана в различните образни решения и актьорски присъствия.

В казаното дотук бяха очертани и някои от важните приноси на дисертацията. На първо място тя е оригинално, новаторско осмисляне на режисурата и на режисьора през философското разсъждение. Концепцията за власт е разкрита като ресурс, притежаван и употребяван от режисьора, който е много повече от персонално качество. Гърдев успява да разгърне свързаността на този ресурс с различни условия за неговото появяване, реализация, стабилизация или загуба. Посочени са полета на социалните отношения,

духовните нагласи, културните капацитети и естетическите специфики, които могат да хвърлят светлина върху режисьора демиург, митична фигура или самозванец, от когото театърът има нужда, но който се разполага в нишата на тази потребност като или я изпълва със смисъл, или пък я оголва като празнина.

Приносна е цялостната изследователска нагласа на Гърдев – търсене на динамични провокации от различни научни полета, осмислящи проблемите на властта и тяхното критично обвързване с проявата на властта в театъра.

В българското театрознание няма труд, който да предлага толкова богат интердисциплинарен поглед към феномена режисура. Дисертацията може да бъде назована и „Режисьорът и философията на властта“. Изводите, до които стига тази философия на Гърдев фиксират режисурата като упражняване на власт, суверенна, персонално завоювана и експертно удържана, дисперсно изразена и отложена, винаги изказана през перформативността на езика и безусловно отелесена и озвучена в живото съществуване на режисьора-индивид.

Явор Гърдев безспорно е автор на оригинално академично изследване, категорично интердисциплинарно по своя характер, което демонстрира високите степени на сложност, в която може да бъде мислен театърът и режисурата.

Всички необходими условия, свързани с академичното представяне на дисертацията са изпълнени (обем 295 стр., богата библиография на няколко езика, автореферат и публикации).

Познавам лично и отблизо Явор Гърдев още от неговите студентски години в НАТФИЗ. Свидетел съм на неговата успешна реализация като режисьор. Многократно съм участвала в професионални събития у нас и в чужбина, в които той е бил част от творческа или научна проява. Имала съм възможност да коментирам като критик голяма част от неговите театрални постановки. Всичко това ми дава основания категорично да заявя, че дисертантът е ярък театрален талант, признат в национален и международен план.

Дисертацията, която той представя допълва профила на личността му на авторитетен и обичан театрал. Със своето изследване „Власт, суверенитет и режисура. Опити върху перформативната сила, интерпретативната свобода и творческата автономия“ той доказва, че е и изследовател и академично компетентен учен. Уверено предлагам да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ на Явор Гърдев Стефанов. Гласувам убедено с „Да“.

29.08.2024